

Ljubodrag Simonović
E-mail:comrade@orion.rs

PRIRODA MARKSOVE KRITIKE KAPITALIZMA

Marksova kritika kapitalizma predstavlja jedan od konkretnih istorijskih oblika kritike kapitalizma. Ona je nužni, ali ne i dovoljni uslov za razvoj savremene kritike kapitalizma. Sve dramatičnija ekološka i društvena kriza, koju stvara kapitalizam, nameće potrebu za novom revolucionarnom mišlju koja se neće zasnivati samo na esencijalnom, već pre svega na egzistencijalnom humanizmu. Radi se, zapravo, o stvaranju savremene klasne svesti proletarijata, pri čemu se dovode u pitanje i one Marksove ideje na kojima se zasniva Marksovo shvatanje socijalističke revolucije i budućnosti i koje važe kao neprikosnoveno polazište u levičarskoj kritici kapitalizma.

Marksova misao „pokriva“ sveukupnost života čoveka kao društvenog i istorijskog bića i pruža mogućnost da se potraže odgovori na mnoga bitna pitanja koja savremeni čovek postavlja. *U njoj ne postoji ono najvažnije: analiza razvoja kapitalizma kao destruktivnog poretka i u tom kontekstu razmatranje moguće budućnosti čovečanstva.* Ne radi se o tome „da li je Marks znao“ ili „da li je mogao da zna“ da je kapitalizam destruktivni poredak (budući da u njegovo vreme kapitalistička destrukcija prirode i čoveka nije imala dramatične razmere kao što je to danas), već da njegova kritika kapitalizma previda njegovu suštinu - što dovodi u pitanje njenu ispravnost, političku doktrinu koja se na njoj zasniva i ideju budućnosti koja iz nje proističe. Marksova misao odvela je kritiku kapitalizma iz egzistencijalne (Furije) u esencijalnu sferu i na taj način je doprinela sakaćenju klasne (samo)svesti radnika, kao i sakaćenju kritike kapitalizma, a samim tim i sakaćenju političke borbe protiv kapitalizma. *Marks je u svojoj kritici kapitalizma prevideo najbitnije: borba protiv kapitalizma nije samo borba za slobodu čoveka, već je istovremeno borba za opstanak čovečanstva.*

Što se tiče tvrdnje da Marksova misao ukazuje na destruktivnu prirodu kapitalizma, postavlja se pitanje zbog čega Marks u svom najvažnijem političkom spisu „*Manifest komunističke partije*“, kao i u drugim tekstovima u kojima poziva radnike u borbu protiv kapitalizma, ne ukazuje na destruktivnu prirodu kapitalizma i ne poziva radnike da se bore da spreče uništenje života na Zemlji? Ukoliko je Marks došao do toga da je kapitalizam poredak koji uništava život, zar nije logično da bi poziv u borbu za očuvanje života bio ako ne najvažniji (što bi po svojoj prirodi trebalo da bude), onda svakako jedan

od najvažnijih sadržaja njegovog revolucionarnog programa? Zar ne bi, u tom slučaju, istorijsko (društveno) biće radničke klase bilo uslovljeno i ekocidnom prirodom kapitalizma i zar ne bi postajanje radnika od klase po sebi klasom za sebe podrazumevalo razvoj emancipovane ekološke svesti? Zar ne bi, onda, po svom klasnom i ljudskom biću radnik imao ne samo „zadatak“ da se obračuna s klasnim društvom i oslobodi čovečanstvo od ugnjetavanja, već i da spreči njegovo uništenje?

Na pravu prirodu Marksove kritike kapitalizma ukazuje misao onih koji su ga slepo sledili. Kapitalističko uništavanje života i čoveka kao biološkog i ljudskog bića nije do današnjih dana postalo predmet ozbiljnijeg razmatranja marksističkih teoretičara. Ni najradikalniji marksistički kritičari kapitalizma nisu dali poseban značaj istini da je kapitalizam u svojoj biti destruktivni poredak. Ako Marks u svoje vreme nije dao odgovarajući značaj destruktivnim tendencijama razvoja kapitalizma, zbog čega to nisu uradili njegovi sledbenici kada je postalo očigledno da kapitalizam uništava prirodu i čoveka? Odgovor je jednostavan: oni nisu razvijali kritiku kapitalizma polazeći od tendencija njegovog razvoja, već su se bavili tumačenjem Marksove kritike kapitalizma uporno insistirajući na stavovima koje je kapitalizam prevazišao. Marksovi spisi postaju svojevrsna „Biblija“ iz koje se izvlače „istine“ u vidu „pravih“ citata čija se istinitost dokazuje tautološkim verbalnim žongliranjem. U njima nema najvažnije istine: kapitalizam uništava prirodu kao životvornu celinu i čoveka kao biološko i ljudsko biće i samim tim uništava samu mogućnost budućnosti, a to znači ne samo mogućnost postajanja sveta ljudskim svetom, već i mogućnost njegovog opstanka. Ono što je najgore, „odbrana“ Marksa postaje obračun s nastojanjem da se ukaže na pravu prirodu kapitalizma i na svu dramatičnost egzistencijalne krize koju stvara kapitalistički „progres“, i samim tim obračun s kritičkom mišlju i političkom borbom koje se zasnivaju na istini da je kapitalizam totalitarni destruktivni poredak.

Kada se ima u vidu daje za Marksa istorija jedina prava nauka i da ideja o istoričnosti ljudskog društva predstavlja kamen temeljac njegove revolucionarne misli, postaje jasnije zbog čega kapitalizam ne može da bude destruktivni poredak. Po Marksu, kapitalizam je istorijski poredak. To je ono što čini njegovu konkretnu bit i predstavlja osnov njegove postojanosti. Kapitalizam je istorijski poredak na dva načina: kao rezultat i kao uslov istorijskog razvoja društva. I u prvom i drugom slučaju on je istorijska neminovnost. *Drugim rečima, kapitalizam po svom istorijskom bitku ne može da bude poredak sa kojim se završava istorija, pogotovu ne poredak koji ništi istoriju.* Istorija ima uspone i padove, ali nema te sile koja je u stanju da zauvek zaustavi točak istorije. Marksova teorija istorije ima metaforički oblik i antropološki karakter. Govoreći o istoriji Marks, zapravo, govori o čoveku i njegovoj neuništivoj potrebi za slobodom i o njegovoj

sposobnosti da, putem razvoja svojih univerzalnih stvaralačkih moći i borbom protiv nepravde, stvori humani svet. Istorijski periodi u razvoju čovečanstva su stepenice po kojima se čovek penje i sa kojih pada da bi, uprkos preprekama i padovima, dospeo do onih visina sa kojih se otvara horizont ni sa čim uslovljene slobode. Sloboda je taj „duh“ koji daje smisao ljudskom životu i kao takva je vezivno tkivo istorije. Marksovo shvatanje istoričnosti društva zasniva se na slobodarskom optimizmu: komunizam je neminovnost zato što je sloboda čoveka neminovnost. Slobodarski optimizam pretpostavlja egzistencijalni optimizam koji se zasniva na razvoju proizvodnih snaga sa kojima se čovek oslobađa zavisnosti od prirodne stihije i razvija svoje stvaralačke moći. *Budući da je sloboda suština Marksovog shvatanja istoričnosti društva i neprikosnoveni uslov budućnosti, Marksovo shvatanje istorije se, po prirodi stvari, zasniva na egzistencijalnom apriorizmu.*

U metodološkoj ravni, Marksova misao pruža mogućnost za razvoj savremene kritike kapitalizma. Polazeći od Marksovog najvažnijeg metodološkog postulata da je „anatomija čoveka ključ za razumevanje anatomije majmuna“, nameće se potreba da se uobliči takva kritika kapitalizma koja ima u vidu monopolistički kapitalizam u njegovoj poslednjoj („potrošačkoj“) fazi razvoja u kojoj su se do kraja razvile protivrečnosti kapitalizma kao destruktivnog poretka koji sve dramatičnije dovodi u pitanje opstanak čovečanstva. Najrazvijeniji oblici kritike kapitalizma, koji odgovaraju najvišoj fazi njegovog razvoja, predstavljaju polazište za razumevanje prethodnih oblika kritike kapitalizma: u svetlu najrazvijenijih oblika kritike prethodni oblici stiču konkretnu istorijsku legitimnost. *Marksovi najvažniji postulati dobijaju konkretnu istorijsku prepoznatljivost i političku (menjalačku) vrednost tek u kontekstu razvijene kritike kapitalizma kao poretka koji dovodi u pitanje opstanak čoveka i života na planeti.* Bez toga, oni se svode na apstraktnu humanističku retoriku koja odvlači kritičko-menjalački um od osnovnih egzistencijalnih pitanja. U savremenom svetu Marksova kritika kapitalizma kao izrabljivačkog poretka nije izgubila na aktuelnosti. Međutim, ona dobija konkretni istorijski smisao u kontekstu postajanja kapitalizma totalitarnim poretkom destrukcije. Borba protiv kapitalizma nije samo slobodarsko i ekonomsko pitanje radnika, već je postalo osnovno egzistencijalno pitanje čovečanstva.

Uprkos tome što se služi naučnim metodom i što dolazi do naučnih rezultata, Marksova misao nema naučnu, već političku prirodu. Marksa ne zanima naučni ni filozofski „objektivizam“, već revolucionarna praksa potlačenih. Njegova misao je slobodarska kritika kapitalizma koja teži pokretanju radnika u konačni obračun s klasnim društvom. Ona nije samo kritika kapitalizma, već je i misao proleTERSKE revolucije. Marksova kritika kapitalizma ima za cilj razvoj beskompromisne kritičko-menjalačke svesti kod proletarijata, a ne usmeravanje uma ka teorijskim raspravama. Ona sebe prepoznaje kao

„svest prakse koja menja svet“, što znači kao oruđe u klasnoj borbi. Do čovekobivstva ne dolazi se ispraznim umovanjem, već borbom za slobodu koja podrazumeva razvoj stvaralačkog i slobodarskog bića čoveka. Nauka i filozofija nemaju objektivnu dimenziju, već su instrument u klasnoj borbi. To je Benjaminovo i Brehtovo stanovište kada je reč o umetnosti, a Blohovo stanovište kada je reč o sportu i telesnoj kulturi. Revolucionarna praksa potlačenih je ona moć koja objektivne mogućnosti slobode treba da pretvori u realne mogućnosti oslobađanja čoveka.

Za Marksa istina je sinonim za slobodu. Ona nema relativni već apsolutni karakter i zasniva se na prirodi čoveka kao univerzalnog stvaralačkog bića slobode i na istorijskom razvoju društva. Do istine se ne dolazi teorijskim raspravama, već borbom za slobodu koja podrazumeva realizovanje istinskih ljudskih moći i stvaranje od društva zajednice slobodnih ljudi. Istina ima konkretno-istorijsku prirodu, što znači da je njena suština određena konkretnim mogućnostima sticanja slobode u konkretnom istorijskom trenutku. Revolucija za Marksa nije osnovni ontološki, gnoseološki i aksiološki, već osnovni slobodarski princip. Nije teorijska svest ta koja treba da bude vodič radnika u njihovoj borbi protiv vladajućeg poretka i za budućnost, već njihova konkretna društvena egzistencija, njihov najamnički status, egzistencijalna neizvesnost, svakodnevna ponižavanja koja doživljavaju... Revolucionarna svest radnika izraz je njihove potrebe za slobodom i socijalnom pravdom. Istovremeno, naučni pristup u Marksovoj teoriji ne služi samo zato da bi se ukazalo na nehumanu prirodu kapitalizma, kao i na njegovu prolaznost i stoga neminovnu propast, već da bi se stvorile ograde prirodno-naučnom determinizmu (fatalizmu) i pukom revolucionarnom voluntarizmu koji može da dovede do prevremenosti i samim tim do propasti socijalističke revolucije (otuda njegov kritički odnos prema Pariskoj komuni pre njenog nastanka), što može da ima nesagledive negativne posledice na razvoj radničkog pokreta. I taj „detalj“ ukazuje na to koji značaj Marks daje revolucionarnom entuzijazmu radnika, ali i njihovoj revolucionarnoj samosvesti koja se zasniva na objektivnoj proceni konkretnih društvenih (istorijskih) uslova u kojima je revolucija moguća. Marks je bio svestan da socijalistička revolucija može da pobedi, što znači da utre put komunističkom društvu, jedino ukoliko bude izvedena na pravom mestu (najrazvijenije kapitalističke države Evrope) i u pravo vreme (na vrhuncu ekonomske i na toj osnovi opšte-društvene krize).

Marksova misao pruža mogućnost da se ustanovi principijelna razlika između radničke pobune i socijalističke revolucije. Radnička pobuna nije sama po sebi socijalistička revolucija, već je samo onda socijalistička revolucija ukoliko ukida kapitalizam i to tako da uspostavlja (socijalistički) poredak koji prevazilazi kapitalizam i otvara mogućnost za stvaranje komunističkog društva. Drugim rečima, socijalistička

revolucija moguća je jedino na temelju ekonomske i na toj osnovi opšte-društvene krize koja podrazumeva do kraja razvijene protivurečnosti kapitalizma. Samo na osnovu autentične socijalističke revolucije moguće je stvoriti istinsko socijalističko društvo koje, kao takvo, predstavlja definitivno prevazilaženje kapitalizma. *Ukoliko je stvoreno istinsko socijalističko društvo kapitalizam više nije moguć.* Postajanje socijalističkog komunističkim društvom pravi je pokazatelj konačnog prevazilaženja kapitalizma.

Marksova teorija ne bavi se mogućim oblicima razvoja kapitalizma (i u tom kontekstu mogućim oblicima političke/klasne borbe kako buržoazije, tako i radništva), već njegovim ukidanjem (prevazilaženjem) i u tom kontekstu polazi od politički instrumentalizovanog mita o skorom padu kapitalizma. Suština „*XI teze o Fojerbahu*“ je dati primat menjalačkoj praksi budući da su, po Marksu, u najrazvijenijim kapitalističkim državama Evrope već bile stvorene objektivne mogućnosti za revolucionarne promene. Nije reč samo o kritici građanske filozofije, već o tome da umni svet, na kome insistiraju Kant i Hegel, ne može biti rezultat umovanja filozofa, već rezultat političke borbe obespravljenih društvenih slojeva. Francusku građansku revoluciju izvele su potlačene radne „mase“ i obespravljeno građanstvo, a nemačka klasična filozofija ubrala je plodove političke borbe prezrenih pretvarajući revolucionarni duh u filozofske postulate koji su postali osnov političke teorije i prakse sa kojom je u Nemačkoj trebalo stvoriti građansko društvo i jedinstvenu državu - i istovremeno sprečiti građansku revoluciju. „Neumne“ radne „mase“ postale su pokretačka snaga u stvaranju umnog sveta. Marks polazi od ideja-vodilja Francuske građanske revolucije, ali ne kao sredstva za pribavljanje „humanističke“ legitimnosti vladajućem poretku, već kao osnovnog političkog principa u borbi za humani svet. On polazi od humanističkih ideala modernog doba u nastojanju da se oni realizuju. Kod njega dominira vizija budućnosti koja se ne zasniva na stvaranju (zadavanju) idealizovane slike budućeg društva, već na kritici kapitalizma i veri u slobodarsko dostojanstvo i stvaralačke moći čoveka: čovek kao realizovano univerzalno stvaralačko biće slobode je "slika" budućnosti.

Prećutno, nije samo priroda kapitalizma, do koje se dolazi empirijskim putem i naučnim analizama, ta koja uslovljava političku borbu protiv kapitalizma, već je to i priroda političke borbe za koju je procenjeno da može da dovede do rušenja kapitalizma. U konačnom, konkretna priroda i sposobnosti radničke klase kao subjekta revolucije uslovljava odnos prema kapitalizmu i samim tim određuje njegov karakter. Sama „priroda kapitalizma“ biva instrumentalizovana radi ostvarivanja što efikasnije političke borbe protiv kapitalizma. Marksova teza da je „ispravna teorija svest prakse koja menja svet“ ukazuje na to da je menjanje sveta kriterijum za ocenu ispravnosti teorije. Budući da nema menjanja sveta bez revolucionarne borbe proletarijata, sledi da ispravna teorija može (i

treba) da postavlja pre svega ona pitanja koja pružaju mogućnost da dođe do promena, a to znači koja mogu da motivišu čoveka da se bori za novi svet kao konkretno društveno biće polazeći od konkretnih (egzistencijalnih) izazova. Pitanje opstanka živog sveta i čovečanstva nije došlo na dnevni red jer je ono bilo suviše apstraktno za čoveka koga neposredna egzistencijalna ugroženost, koju svakodnevno doživljava kao najamna radna snaga, primorava da krene u borbu za promenu svog ropskog društvenog položaja. Za Marksa ekološka kriza nije bila prioritet, već ekonomska kriza i u tom kontekstu egzistencijalni položaj radničke klase. Pokazalo se da ekonomska kriza neposrednije i dramatičnije pogađa čoveka nego što to čini ekološka kriza. Da je ekološka kriza koju stvara kapitalizam mogla u drugoj polovini 19. veka da bude politički instrumentalizovana i postane pokretač radnika u borbu protiv kapitalizma, da li bi Marks prenebregao Furijeovo upozorenje, sa početka 19. veka, da priroda propada i da se menja klima, a to znači, da li bi „prevideo“ da je kapitalizam po svojoj prirodi destruktivni poredak, i da li bi Engels u poslednjoj dekadi svoga stvaralaštva, kada upozorava na uništavanje prirode, odgovornost sa kapitalizma prebacio na čovečanstvo upotrebljavajući apstraktno „mi“?

Sam način postavljanja pitanja i dolaženje do odgovora izraz je konkretnog odnosa čoveka prema egzistencijalnim i esencijalnim problemima (u krajnjem, prema postojećem svetu i budućnosti) koje nameće konkretno istorijsko vreme. *Na jedan način postavljaju se pitanja u uslovima kada postoji egzistencijalna izvesnost (na čemu se zasniva moderni način mišljenja) i eventualni nestanak sveta ima apstraktni karakter (za pet ili deset miliona godina), a na drugi način postavljaju se pitanja u uslovima kada se čovečanstvo sučeljava sa sve realnijom mogućnošću uništenja sveta.* Marks je u „XI tezi o Fojerbahu“ postavio, u odnosu prema kontemplativnom, delatno-menjalački princip u prvi plan, ali se kod njega menjanje sveta ne pojavljuje u odnosu prema sve realnijoj mogućnosti njegovog uništenja, već u odnosu prema nepravdi i ograničenim mogućnostima razvoja proizvodnih snaga na temelju privatne svojine, kao i u odnosu prema emancipatorskim mogućnostima koje su stvorene u građanskom društvu i delatnim mogućnostima čoveka kao univerzalnog stvaralačkog bića slobode. *I Marksova misao zasniva se na egzistencijalnoj izvesnosti, a pitanje odnosa između teorije i prakse postavlja se u esencijalnom kontekstu.* Stvari dobijaju drugačiji smisao kada se ovo pitanje postavi u egzistencijalnom kontekstu, a to znači kada se ima u vidu sve realnija opasnost da će kapitalizam da uništi čovečanstvo.